

Наталія Пасічник

ЛЕКСИЧНА СПОЛУЧУВАНІСТЬ ТЕРМІНІВ, ЩО ПОЗНАЧАЮТЬ СУБ'ЄКТИ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В ДИДАКТИЧНОМУ ТЕКСТІ

У статті проаналізовано лексичну сполучуваність термінів, що позначають суб'єкти навчального процесу в дидактичному тексті. Виокремлено синонімічну та антонімічну лексичну сполучуваність. Наведено розрахункові дані.

Ключові слова: дидактичний термін, дидактичний текст, лексична сполучуваність, синонімічна сполучуваність, антонімічна сполучуваність.

Метою нашої статті є аналіз лексичної сполучуваності терміна в дидактичному тексті. Новизна означеної проблеми зумовлена недостатністю ґрунтовних досліджень дидактичного фахового тексту та актуальністю використання нових лінгвістичних методик для аналізу спеціальної лексики. Аналіз лексичної сполучуваності нині є особливо актуальним, оскільки дає змогу глибше проаналізувати семантичну структуру лексичних одиниць і в такий спосіб ґрунтовніше дослідити смислові зв'язки між конститuentами однієї терміносистеми.

Одним зі способів розкриття семантики терміноодиниці є аналіз її функціонування у тексті, яка відіграє важливу роль та допомагає глибше проникнути у семантичну структуру. Так, М. Кочерган вважає, що між значенням терміна і його сполучуваністю (синтагматикою), як формальним виявом змісту, існує двобічна залежність. Семантикою терміна зумовлюються його сполучувальні (кореляційні) потенції, а сполучуваність є транспонентом значення терміна, тому розширення чи звуження сполучуваності завжди сигналізують про зрушення у семантиці терміносистеми. Кореляція між значенням і його сполучуваністю уможливує вивчення синонімії й антонімії, встановлення синонімічних відношень та антонімічних опозицій тощо [1, с. 158].

Варта уваги терміносполучуваність англословних дидактичних термінів. Простежимо синонімічну та антонімічну сполучуваність дидактичних термінів, що належать до семантичної групи суб'єкта навчального процесу. Як зазначає М. Кочерган, опис синонімії через сполучуваність слів може здійснюватись у двох напрямках: від синонімії до сполучуваності і від сполучуваності до синонімії. У першому випадку змістовим способом встановлюються синонімічні ряди, а згодом на основі опису сполучуваності синонімів визначається оцінка ступеня синонімічності кожної пари слів і коректуються попередньо виокремлені чи відібрані зі словника синонімічні ряди. У другому випадку описується сполучуваність слів попередньо встановленого лексико-семантичного поля, після чого на основі близькості сполучуваності визначаються синонімічні ряди і з'ясовується семантична відстань між ними [1, с. 95-96].

Для аналізу дидактичних термінів описуємо їх синонімічні відношення, застосовуючи другий спосіб. Завдяки тому, що термінам, і дидактичним термінам зокрема, синонімія притаманна менше, ніж загальнонавчальній лексиці, то у створенні синонімічних рядів або пар дотримуємося принципу подібності термінологічних одиниць за їх семною структурою. Окрім того, аналізуємо, як семний склад дидактичного терміна впливає на його лексичну сполучуваність.

Синонімічний ряд ТСГ "Суб'єкти навчального процесу" утворюють дидактичні терміни: *elementary school teacher (primary school teacher)* (учитель початкової школи), *subject teacher (subject specialist)* (учитель-предметник), *university teacher* (викладач університету), *tutor* (молодший викладач), *instructor, instructress* (викладач, викладачка), *assistant professor* (доцент), *lecturer* (лектор), *junior (assistant) lecturer* (лектор-асистент), *senior lecturer* (старший лектор), *associate professor* (професор член-кореспондент), *professor* (професор). Атрибутивна сполучуваність (АН) виражена терміносполученнями, що передають значення *суб'єктивної оцінки, віку, власних назв (назви навчальних закладів, осіб і т. д.), наявності наукового ступеня, посади, демонстративності, присвійності, означальності*. Проаналізовані терміни характеризуються терміносполучуваністю на позначення *суб'єктивної оцінки (good teacher, bad teacher, experienced tutor, experienced teacher, teachers with academic excellence and experience)* та *віку (old professor, young lector, experienced tutor, experienced teacher, teachers with academic excellence and experience)*, що, своєю чергою, пояснюється наявністю семи *людина* у семній структурі дидактичних термінів. Терміносполучення, що передають значення *власних назв (назви навчальних закладів, осіб, походження ітд.), наявності наукового ступеня або спеціалізації, посади*, утворюють терміни *subject /course teacher, tutor, university teacher,*

lecturer, junior (assistant) lecturer, senior lecturer, assistant professor, associate professor, professor. Тут активізуються семи: *належність до навчального закладу, науковий ступінь, спеціалізація: Master of Science in Foreign Service Program teacher, Cambridge professor, TEFL teachers, English teacher, American professor, Ukrainian teachers, visiting professor, teachers with academic excellence and experience, alternative teacher.* Наприклад: *MSFS teachers are extremely bright and inquisitive* (Вчителі програми на здобуття ступеня магістра міжнародних відносин особливо розумні та енергійні) [2, с. 21]. *You will have a personal supervisor who can advise and help you on any academic, administrative or personal issues that may arise during your time at LSE* (У вас буде особистий керівник, який зможе давати поради та допомагати вам з будь-яких навчальних, адміністративних чи особистих питань, що можуть виникнути впродовж вашого навчання в LSE) [3, с. 11]. *There are teachers with academic excellence and experience in Kaplan Aspect's school* (У школі Kaplan Aspect працюють викладачі з відмінними знаннями та досвідом) [4, с. 21].

Усі дидактичні терміни ТСГ “Суб’єкти навчального процесу” сполучаються з дієсловами зі значенням: *виховувати, навчати, вказувати, пояснювати, обіймати посаду, працювати, розуміти, писати, читати, лічити, запитувати, говорити, слухати, оцінювати, контролювати, виконувати роль, зосереджувати зусилля, володіти, моделювати, створювати, регулювати, планувати, ділитися досвідом, знаннями, співпрацювати*, оскільки у їхньому семному складі присутні семи *виховна та навчальна діяльність, робота в навчальному закладі, елементи та методи навчально-виховної діяльності, володіння інформацією, знаннями, регулювання навчального процесу.* Скажімо, *teacher informs, teacher directs, lector explains, associate professor reads, teacher monitors, Ukrainian teachers will work, teachers cannot teach English, teachers have a better understanding, lectors prepare materials and evaluate results, alternative teacher creates, professor provides information, Ukrainian teacher brainstormed, teacher should be aware, teachers work with students, teacher is conducting the class.* Дієслова зі значенням досліджувати, експериментувати, отримувати ступінь сполучаються із *subject / course teacher* (у дидактичних текстах про вищу освіту), *university teacher, lecturer, senior lecturer, assistant professor, associate professor, professor*, оскільки ці терміни марковані семами *дослідницька діяльність та наявність наукового ступеня: lector investigates, associate professors made research, professors write their dissertations, professors complete their dissertations etc: Lectors prepare materials and evaluate results of students' achievements* (Лектори готують матеріали та оцінюють результати студентських досягнень) [5, с. 14]. *Ukrainian teacher brainstormed foreign students* (Український викладач застосував методіку “brainstorming” з іноземними студентами) [5, с. 22]. *Type 1 occurs when the teacher controls neither topic, nor activity, as in the small talk sometimes found at the beginning of a lesson or in private talk between students* (Тип № 1 трапляється, коли викладач не контролює ні тему, ні вправу, ні в маленьких бесідах на початку уроку, ні в приватному спілкуванні між студентами) [6, с. 578].

На прикладі дієслівної синонімічної сполучуваності дидактичних термінів на позначення *суб’єктів навчального процесу* виявлено, що суттєву роль відіграє семна маркованість, яка впливає на сполучуваність термінів у спеціальному тексті. Незначна кількість словосполучень з *elementary teacher, tutor, assistant professor, lecturer* свідчить не про низьку здатність до сполучуваності, а про низьку частотність вживання в академічних та навчальних текстах, автори яких зазвичай послуговуються нейтральним терміном *teacher*.

Зазначимо, що аналіз синонімічної сполучуваності дидактичних термінів відіграє важливу роль у трактуванні семантичного значення англійських дидактичних термінів і вказує на зв’язок між їх семантичною структурою та їх корелятивним потенціалом, який зводиться до здатності терміна сполучатися з окремою лексичною одиницею у тексті завдяки наявності окремої семи у семантичній структурі терміна. Відсоткове співвідношення синонімічної сполучуваності англійських дидактичних термінів зображено у таблиці (див. нижче).

Таблиця 1.

Синонімічна сполучуваність дидактичних термінів

Категорія	Атрибутивна	Дієслівна	Іменникова/ Числівникова
Учасник	31, 8 %	68, 2 %	–
Місце	42, 1 %	47, 3 %	10, 6 %
Час	47, 4 %	45, 4 %	7, 1 %
Технології	33 %	35 %	32 %

Сполучуваність антонімів з іншими словами, на думку М. Кочергана, нагадує сполучуваність синонімів. Це пояснюється семантичною близькістю як синонімів, так і антонімів. На рівні семантично-

тематичних груп слова-антоніми характеризуються більшою спільністю сполучуваності, ніж синоніми. Однак, якщо для синонімії важливим є виявлення спільної сполучуваності, то в антонімії основна увага зосереджена на розбіжності у сполучуваності, оскільки остання засвідчує ту сферу семантики, в якій слова антонімізуються [1, с. 140, 141, 142].

У групі “Суб’єкти навчального процесу” виокремлюємо такі антонімічні опозиції: *pupil* (учень) – *teacher* (вчитель); *student* (студент) – *university teacher* (викладач вищого навчального закладу); *school teacher* (вчитель) – *university teacher* (викладач вищого навчального закладу). Відібрано терміни, які передають дидактичний смисл і широко застосовуються у текстах сфери освіти. Запропоновано три моделі сполучуваності: *атрибутивну (AN)*, *дієслівну (VN)*, *іменникову сполучуваність (NN)*.

Атрибутивна антонімічна сполучуваність (AN) термінів *school teacher* і *university teacher* виражена терміносполученнями, що позначають *суб’єктивну оцінку, вік, власні назви (назви навчальних закладів, осіб і т. д.), наявність наукового ступеня, посаду, демонстративності, присвійності, означальності, неозначеності*, що, своєю чергою, пояснюється наявністю семи *людина* у семному складі: *good teacher, bad university teacher, experienced professor, experienced teacher, teachers with academic excellence and experience, old professor, young lector, experienced university teacher*. Прикметники, утворені від власних назв (назви навчальних закладів, осіб, походження і т. д.), слова на позначення наявності наукового ступеня або спеціалізації, слова на позначення посади сполучаються з обома наведеними дидактичними термінами завдяки семам належності до навчального закладу, науковий ступінь, спеціалізація тощо: *Master of Science in Foreign Service Program teacher, Cambridge professor, TEFL teachers, English teacher, American professor, Ukrainian teachers, alternative teacher. We need an experienced university teacher* (Нам потрібний досвідчений університетський викладач) [7, с. 43]; *Think of yourself not so much as a teacher who must constantly “deliver” information to your students but more as a facilitator of learning* (Вважай себе не стільки вчителем, який повинен постійно постачати інформацією студентів, а більше каталізатором навчання) [326, с. 43]; *This book will help Ukrainian teachers in teaching English* (Ця книжка допоможе українським вчителям у навчанні англійської мови) [6, с. 4]; *American professor George Harris offered to use TEFL tests in studying English* (Американський професор Джордж Гарріс запропонував використовувати тести TEFL у вивченні англійської мови) [6, с. 24].

Дієслівна сполучуваність (VN) термінів *school teacher* і *university teacher* виражена терміносполученнями зі значеннями, що передають смисл, пов’язаний з мисленневою діяльністю учасників навчального процесу: *виховувати, навчати, вказувати, пояснювати, досліджувати, експериментувати, закінчувати/отримувати ступінь, обіймати посаду/працювати, розуміти, писати, читати, лічити, запитувати, говорити, слухати, оцінювати, контролювати, виконувати роль, володіти, моделювати, створювати, регулювати, планувати, ділитися досвідом, знаннями, співпрацювати*. Обидва терміни утворюють терміносполучення на позначення дій: *виховувати, навчати, вказувати, пояснювати, обіймати посаду/працювати, розуміти, писати, читати, лічити, запитувати, говорити, слухати, оцінювати, контролювати, виконувати роль, володіти, моделювати, створювати, регулювати, планувати, ділитися досвідом, знаннями, співпрацювати*, оскільки у їх складі присутні семи *виховна та навчальна діяльність, робота в навчальному закладі, елементи та методи навчально-виховної діяльності, володіння інформацією, знаннями, регулювання навчального процесу*. Скажімо, *teacher informs, university teacher directs, lector explains, teacher reads, teacher monitors, Ukrainian teachers will work, teachers cannot teach English, teachers have a better understanding, teachers prepare materials and evaluate results, alternative teacher creates, teacher provides information, Ukrainian teacher brainstormed, teacher should be aware, university teachers work with students, teacher is conducting the class*.

Терміносполучення на позначення дій *досліджувати, експериментувати, отримувати ступінь* частотніше зустрічаються з *university teacher*, оскільки він маркований семами *дослідницька діяльність та наявність наукового ступеня*: *professor investigates, associate, professors made research, university teachers write their dissertations, professors complete their dissertations: Lector explains topics the most difficult for understanding* (Лектор пояснює теми, що є складнішими для розуміння) [5, с. 131].

Teachers prepare special programmes for foreign students (Викладач готує спеціальні програми для іноземних студентів) [6, с. 11]. *Professor Babkin investigates Political Economy aspects* (Професор Бабкін досліджує аспекти політичної економії) [6, с. 11].

Іменникова сполучуваність (NN) дидактичних термінів *school teacher* і *university teacher* виражена терміносполученнями на позначення місця посади: *the University of Toronto professor, Cambridge professor, secondary school teacher, teacher of English*. Наприклад: *When the objective is accuracy, teachers of English are chiefly concerned with getting “the language right”*: *forming correct sounds, words, sentences* (Коли метою є точність, учителі англійської переважно зосереджені на “правильній мові”: коректне вимовляння звуків, слів, речень) [8, с. 103].

Як бачимо, у поєднанні з іменниками лексема *teacher* набуває вузького дидактичного термінологічного значення і функціонує як елемент англомовної дидактичної термінології. Під-

сумовуючи зазначене вище, можемо стверджувати, що антонімічна сполучуваність відіграє важливу роль у семантичній діагностиці англійської дидактичної терміносистеми та слугує одним зі способів розкриття семантики окремої термінологічної одиниці. Загалом було проаналізовано 4084 сполучень. Результати дослідження у відсотковому співвідношенні подано у таблиці (див. нижче):

Таблиця 2.

Антонімічна сполучуваність дидактичних термінів

Категорія	Атрибутивна	Дієслівна	Іменникова
Учасник	54, 8 %	45, 2%	—
Місце	46, 5 %	44, 1 %	9, 3 %
Час	48, 5 %	42, 9 %	8, 6 %
Технології	—	—	—

Література

1. Кочерган М. П. Слово і контекст (лексична сполучуваність і значення слова) / М. П. Кочерган. — Львів : Вища школа, вид-во при ЛНУ, 1980. — 184 с.
2. Master of Science in Foreign Services Program. Edmund A. Walsh School of Foreign Services Georgetown University Washington, DC 20057-1028 / [editors: MSFS Staff and Student Assistants]. — 2003. — 52 p.
3. The Graduate School Prospectus. — L. : LSE. — 2003. — 240 p. — (For entry in the year 2004. The London School of Economics and Political Science / Press and Information Office).
4. Kaplan Aspect, Study English Worldwide, 2009. — 94 p.
5. The Peace Corps TEFL Training Workbook, Part I, Peace Corps, Ukraine. — K., 2000. — 240 p.
6. Ellis Rod. The Study of Second Language Acquisition / Rod Ellis. — O. : Oxford University Press, 1996. — 814 p.
7. The Peace Corps TEFL Training Workbook, Part III, Peace Corps, Ukraine. — K., 2000. — 102 p.
8. Ur Penny. A Course in Language Teaching. Practice and Theory / Penny Ur. — C. : Cambridge University Press, 2007. — 183 p.

The article presents analysis of the English didactic term's valency. Synonymic valency and antonymic valency are defined as well. Calculation data are proposed too.